

**Συναίνεση και Υποταγή. Όψεις της θεωρίας του Γκράμισι για το Πολιτικό
και την Κοινωνία Πολιτών.**

Βασίλης Μαγκλάρας

Η Κοινωνία Πολιτών ως διαμεσολάβηση. Ξεπερνώντας τον Τοκβίλ.

Το πρόβλημα που τίθεται εν γένει για τη γκραμισιανή θεωρία αφορά κυρίως την ερμηνευτική της ικανότητα όταν πρόκειται για σύγχρονα κοινωνικά φαινόμενα όπως η οργάνωση, οι στόχοι και οι όροι ανάπτυξης της κοινωνίας πολιτών. Είναι ένα μοντέλο θεωρίας με αναλυτικές δυνατότητες ή απλώς ένα μοντέλο που διατυπώνει επιφυλάξεις απέναντι στις οργανώσεις πολιτών, καθώς τις ταυτίζει με την αστική κοινωνία και τις αξίες της; Στη δεύτερη περίπτωση οι ενώσεις πολιτών χάνουν εντελώς την αυτονομία τους και οι στόχοι τους απορροφώνται πλήρως από αυτούς της αστικής κοινωνίας, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή υπό την περιοριστική έννοια που της δίνει η μαρξιστική θεώρηση.

Η έννοια της κοινωνίας πολιτών, το ιδεολογικό της περιεχόμενο και εν γένει το πολιτικό της απόθεμα, έχει γίνει αντικείμενο πολλαπλών ερμηνειών και αντικρουόμενων τοποθετήσεων. Η εκάστοτε θεωρητική παράδοση μέσα από την οποία επιχειρείται να γίνει η κατανόηση και σε δεύτερο χρόνο, η ερμηνεία αυτού του φαινομένου, αποτελεί και το όριο της επιχειρούμενης ανάλυσης. Ωστόσο, η ανάλυση συνδέεται σχεδόν πάντα με το ιστορικό συμφραζόμενο, την ιστορική περίοδο, στο πλαίσιο της οποίας επιχειρείται η

εν λόγω κατανόηση. Αυτό συμβαίνει μάλλον, όχι διότι οι αναλύσεις που έπονται ή προηγούνται αποτελούν στοιχεία στη συνολική δομή μιας ελλιπούς εξήγησης, αλλά διότι το ίδιο το περιεχόμενο, ο προσανατολισμός, το πεδίο ανάπτυξης της δράσης της και το εύρος των δραστηριοτήτων της κοινωνίας πολιτών διαφοροποιούνται, ακολουθώντας το ίδιο το ιστορικό συμφραζόμενο. Αυτή είναι και η αιτία, σ' έναν επαρκή βαθμό, της πολλαπλότητας των ερμηνειών, η διαφοροποίηση δηλαδή της κοινωνίας πολιτών ανάλογα με το ιστορικό πεδίο της ανάπτυξής της.

Πιο συγκεκριμένα, η κοινωνία πολιτών εμφανίζεται στη γκραμισιανή θεωρία ως διαμεσολάβηση του ειδικού συμφέροντος στο γενικό και συνεπώς ως αιτία διάσπασης του γενικού και ανάδειξης του ιδεολογικού του χαρακτήρα. Ως χώρος σχηματισμού και αναπαραγωγής των αστικών αξιών, της ιδιαίτερης ταυτότητας και των πεποιθήσεων της αστικής τάξης, αποτελεί ένα πρώτο πεδίο ανταγωνισμού των κοινωνικών ομάδων, μια πρώτη φάση στον αγώνα για ιδεολογική ηγεμονία. Η κοινωνία πολιτών εμφανίζεται έτσι ως ένας χώρος στον οποίο επαναπροσδιορίζονται οι σχέσεις κράτους και οικονομίας και ιδιωτικού και δημοσίου, υπό τους όρους ενός ιδεολογικού ανταγωνισμού που εκφράζεται μέσω της ηγεμονίας. Ωστόσο, η κυρίως διαφοροποίηση του Γκράμισι από τη μαρξιστική παράδοση μπορεί να συνοψιστεί στον απεγκλωβισμό ή τον διαχωρισμό της έννοιας της κοινωνίας πολιτών από το στενό πλαίσιο της οικονομικής αλληλεπίδρασης.¹ Έτσι, η

---

¹ Ο Carnoy σημειώνει για το θέμα της κοινωνίας πολιτών στο μαρξισμό και στο Γκράμισι: «Η ανάλυσή του για την ιστορική εξέλιξη απορρίπτει τη στενή μαρξιστική εκδοχή της κοινωνίας πολιτών ως ατελούς και μη εφαρμόσιμης στις δυτικές (ιταλικές) συνθήκες». Carnoy Martin, *Κράτος και Πολιτική θεωρία*, εκδ., Οδυσσέας, 1990, σελ., 107.

κατανόηση του φαινομένου έπρεπε να στραφεί πλέον στον χώρο της κουλτούρας και της αξιακής αλληλεπίδρασης της δημόσιας με την ιδιωτική σφαίρα. Η εν λόγω μετατόπιση αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον, αν αναλογιστούμε πως η ανάλυση περνάει τώρα στο επίπεδο της υπερδομής,² όσον αφορά την ηγεμονία της αστικών αξιών και μετατρέπει το επαναστατικό πρόταγμα σ' έναν ιδεολογικό αγώνα κυριαρχίας αξιών στο χώρο μεταξύ του κράτους και της οικονομίας. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Bobbio: «*Η κοινωνία πολιτών στο Γκράμσι δεν ανήκει στη δομή, αλλά στην υπερδομή*».³ Η κοινωνία πολιτών μπορεί να γίνει λοιπόν, κατά το Γκράμσι, το σύγχρονο πεδίο της ταξικής αντιπαράθεσης και του ανταγωνισμού και να χρησιμοποιηθεί, κατά μια έννοια, μ' έναν εργαλειακό τρόπο για την εξυπηρέτηση των ταξικών συμφερόντων.

Για το Γκράμσι, ο πολιτικός αγώνας, ο «πόλεμος των θέσεων»⁴, αποτελεί το πολιτικό υπόστρωμα της ιδεολογικής κυριαρχίας στο επίπεδο της

---

² Τη θέση ότι ο Γκράμσι αποτελεί το θεωρητικό της υπερδομής, σπάζοντας την «ορθόδοξη» μαρξιστική παράδοση, την έχει διατυπώσει κυρίως ο Norberto Bobbio. Όπου παρακάτω χρησιμοποιηθεί το εν λόγω επιχείρημα, θα προέρχεται από τις θεωρητικές αναλύσεις που έχει αναπτύξει ο ίδιος στο, Bobbio Norberto, «Gramsci and the conception of civil society», εις, Mouffe Chantal (ed), *Gramsci and Marxist Theory*, Routledge and Kegan Paul, Λονδίνο, 1979, σ.σ.21-47. Ωστόσο, για τη θέση του Bobbio αναφορικά με την υπερδομή στην οποία εντάσσει το σύνολο της Γκραμισιανής ανάλυσης, υπάρχει ισχυρή και έγκυρη, σ' ένα βαθμό, κριτική, στην οποία δεν φαίνεται σκόπιμο να επεκταθούμε. Μπορούμε όμως να αναφερθούμε σε κάποιες πηγές οι οποίες συνομίζουν την εν λόγω κριτική. Βλέπε, το κλασικό πλέον κείμενο της Γκλυκομάν Κριστίν Μπουσί, *Ο Γκράμσι και το Κράτος*, εκδ., Θεμέλιο, 1984, υποσημείωση 204, σελ., 147, καθώς και, Jones Steve, *Antonio Gramsci*, Routledge, 2006, σελ., 34, Τρικουκής Μάκης, *Πολιτική και Φιλοσοφία στον Γκράμσι*, εκδ., Εξάντας, σ.σ. 47-90. Επιπλέον, για μια ανάλυση που ακολουθεί πιστά το μοντέλο βάση-επικοινωνία, βλέπε, Ransome Paul, *Antonio Gramsci, A new Introduction*, Harvester Wheatsheaf, 1992, σ.σ.156-178, Femia V. Joseph, *Gramsci's Political Thought*, Clarendon Press, Οξφόρδη, 1987, σ.σ. 61- 129.

³ Bobbio Norberto, ό.π. σελ., 30.

⁴ Ο Carnoy έχει προβεί σε μια ενδιαφέρουσα κατηγοριοποίηση της έννοιας του «πολέμου θέσεων» στη βάση τεσσάρων βασικών χαρακτηριστικών. Βλέπε, Carnoy Martin, ό.π., σ.σ.115-120. Βλέπε επίσης, Ransome Paul, ό.π. σ.σ. 144-150, Femia V. Joseph, ό.π. σ.σ. 50-60, Anderson Perry, "The Antinomies of Antonio Gramsci", εις, *New Left Review*, τ. 100, Νοέμβριος-Δεκέμβριος, 1976, σελ., 8 επ.

κοινωνίας πολιτών και άρα ένα βολονταριστικό στοιχείο στη δράση του ταξικού αγώνα. Μέσα απ' αυτόν τον αγώνα στο πεδίο της κοινωνίας πολιτών, θα αντιστραφούν οι όροι της ηγεμονίας στο χώρο των ιδεών σε πρώτο στάδιο και κατόπιν στο χώρο της πολιτικής, σε δεύτερο στάδιο. Στο σημείο όπου η ηγεμονία στο χώρο των ιδεών θα ανήκει πλέον στην εργατική τάξη, θα πάψει να υφίσταται και η αναγκαιότητα για την περαιτέρω ύπαρξη της κοινωνίας πολιτών, δηλαδή των διαμεσολαβήσεων μεταξύ του πολιτικού και του οικονομικού. Αυτές οι πολλαπλές θεσμικές διαμεσολαβήσεις των ειδικών συμφερόντων που αποκαλούνται κοινωνία πολιτών, θα πάνσουν, κατά το Γκράμσι, να αποτελούν στοιχείο του κοινωνικού στην σοσιαλιστική κοινωνία, καθώς δεν θα υφίστανται οι υλικές συνθήκες για τις εν λόγω διαμεσολαβήσεις. Όπως φαίνεται, η ανάγνωση της κοινωνίας πολιτών ως αναχώματος της ηγεμονικής και ιδεολογικής πρωτοκαθεδρίας της αστικής τάξης, αποτελεί ένα ιδιαίτερο στοιχείο στην μαρξιστική θεωρία που έφερε ο Γκράμσι και συνδέεται άμεσα με το λενινιστικό πρότυπο της σοσιαλιστικής μετάβασης. Για να νικηθεί το αστικό κράτος πρέπει πρώτα να «καταληφθούν» οι θεσμοί που το διαμεσολαβούν στην κοινωνία πολιτών. Απαιτείται δηλαδή μια αξιακή μεταστροφή ή μια μεταστροφή κουλτούρας, στην οποία θα διαφυλαχθεί κεντρικός ρόλος στους νέους διανοούμενους της εργατικής τάξης.

Η απόρριψη του οικονομικού ντετερμινισμού από το Γκράμσι, οδήγησε τις θεωρητικές του αναλύσεις σ' ένα πιο ευέλικτο ιστορικο-ερμηνευτικό πεδίο συγκριτικής κατανόησης των κοινωνικών σχέσεων, σ' ένα πιο ρεαλιστικό ad hoc μοντέλο, που λαμβάνει υπόψη του περισσότερο την

ιστορική συγκυρία και το συσχετισμό δυνάμεων για την κατανόηση του κοινωνικού. Στο πλαίσιο αυτό δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στη δυνατότητα που έχουν τα άτομα να μεταβάλλουν τις συνθήκες της ζωής τους, αλλά και στον τρόπο και στους λόγους που ο αγώνας αυτός δεν έχει ολοκληρωθεί. Ο Γκράμσι κατανοεί πως μεσοπολεμικά, η κοινωνία πολιτών, οι πολλαπλές διαμεσολαβήσεις μεταξύ του κράτους και του εργαζόμενου, λειτουργούν ως μια «μηχανή» παραγωγής και αναπαραγωγής συναίνεσης, ως ένας ιδεολογικός μηχανισμός, μια πολιτική δύναμη, η οποία εξασφαλίζει την συναίνεση στην ηγεμονία των κυριαρχουσών τάξεων. Η εκκλησία, τα σωματεία, οι ευρύτερες ενώσεις πολιτών με τους πολλαπλούς τους στόχους, αναπαράγουν την ιδεολογική επικυριαρχία της αστικής τάξης, αποσπώντας τη συναίνεσή της στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Φαίνεται έτσι πως στο παιχνίδι της ιδεολογικής επικυριαρχίας, η «διανοητική και ηθική ηγεμονία»⁵ της αστικής τάξης εκφράζεται καλύτερα μέσα από τη συναίνεση που αποσπάται από τους φορείς της κοινωνίας πολιτών. Ο ταξικός αγώνας της αλλαγής επικεντρώνεται έτσι στο Γκράμσι στην ιδεολογική ηγεμονία, σ' έναν αγώνα επιρροής των συνειδητήσεων.

Η διπλή αντιστροφή που επιχειρεί ο Γκράμσι, όπως την ονομάζει ο Μπόμπιο, επικεντρώνεται αφενός στην αλλαγή του περιεχομένου της κοινωνίας πολιτών και στην απομάκρυνση από την κλασική μαρξιστική παράδοση και αφετέρου στην επανεξέταση της έννοιας της ηγεμονίας στη βάση μιας νέας «μετα» Λενινιστικής κατανόησης. Οι υλικές συνθήκες της

---

⁵ Γεωργιάδου Βασιλική, «Η κοινωνία πολιτών στη νεωτερικότητα», εις, Gellner Ernest, *Η Κοινωνία Πολιτών και οι Αντίπαλοί της, Συνθήκες Ελευθερίας*, εκδ., Παπαζήσης, Αθήνα, 1996.

παραγωγής, η βάση σύμφωνα με το μαρξιστικό εννοιολογικό σχήμα, διαμεσολαβούνται από την ηγεμονία που αναπτύσσεται ως ιδεολογική επικυριαρχία των υλικών συνθηκών που αναπαράγουν την αστική τάξη, μέσω των ενδιάμεσων θεσμών της κοινωνίας πολιτών, που εμφανίζονται έτσι ως αυτόνομος χώρος και ως πεδίο αντιπαράθεσης. «Η κοινωνία πολιτών αναδεικνύεται επομένως ως έννοια εγγενώς αντιφατική και διττή, καθόσον συνυπάρχουν ανταγωνιστικά η κυριαρχία και η χειραφέτηση, η αναπαραγωγή και η μεταρρύθμιση».⁶ Η απομάκρυνση από τη λενινιστική σκοπιά της ανατροπής του κράτους προκύπτει πλέον ως ιστορική ρεαλιστική αναγκαιότητα για το Γκράμσι που προσλαμβάνει την πολιτική κοινωνία, τους μηχανισμούς του κράτους, ως οριακό στοιχείο στον ταξικό αγώνα. Στην αναπτυγμένη δύση του μεσοπολέμου, το σχολείο, το πανεπιστήμιο, η εκκλησία, αναπαράγουν τις κυρίαρχες αξίες της αστικής τάξης σχηματίζοντας μια αδιαπέραστη «αλυσίδα οχυρών και τάφρων»⁷, εδραιώνοντας μια πετυχημένη ταξική εξουσία. «Η μοντέρνα πολιτική τεχνική», διαπιστώνει ακόμα ο Γκράμσι, «μετασχηματίστηκε εντελώς μετά το 1848, μετά την εξάπλωση του κοινοβουλευτισμού και των συσχετιζόμενων μ' αυτόν συστημάτων των συνδικάτων και των κομμάτων και το σχηματισμό τεράστιων κρατικών και "ιδιωτικών" γραφειοκρατιών ...Υπ' αυτήν την έννοια, ολόκληρα «πολιτικά κόμματα και άλλοι οργανισμοί - οικονομικοί ή

---

⁶ Βούλγαρης Γιάννης, «Κράτος και Κοινωνία Πολιτών στην Ελλάδα. Μια Σχέση προς Επανεξέταση», εις, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 28, Νοέμβριος 2006, εκδ., Θεμέλιο, σελ., 19. Επιπλέον, στο άρθρο υποστηρίζεται πως η γκραμισιανή θεώρηση αποτελεί το πιο πρόσφορο σύγχρονο εργαλείο κατανόησης της σχέσης που έχει αναπτυχθεί μεταξύ της κοινωνίας πολιτών και του κράτους. Το εν λόγω επιχείρημα ερείδεται σε μια ανάλυση έξι σημείων. Βλέπε, σελ., 19 επ.

⁷ Gramsci Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, (ed.), Hoare Quintin, εκδ., Lawrence and Wishart, Λονδίνο, 1971, σελ., 238.

άλλοι- πρέπει να θεωρούνται ως όργανα της πολιτικής τάξης, ενός διερευνητικού και προληπτικού χαρακτήρα».⁸

Η γκραμισιανή σύνδεση του κράτους με την κοινωνία πολιτών και η ταύτιση και των δυο με την κυρίαρχη ιδεολογία της αστικής τάξης, καθώς και με την προσπάθεια αναπαραγωγής αυτής της ιδεολογίας μέσω ενός μηχανισμού παραγωγής πειθούς,⁹ δηλαδή νομιμοποίησης και απόσπασης της συναίνεσης του κυριαρχούμενου, σαν μια γενίκευση του ιδιαίτερου συμφέροντος σε γενικό, αποτελεί το βασικό μεθοδολογικό στοιχείο ανάλυσης και κατανόησης από το Γκράμσι όλων των επιμέρους ενώσεων που σχηματίζονται σε αφαίρεση από το κράτος. Καμία ένωση στο πλαίσιο της κοινωνίας πολιτών, όποιο σκοπό και αν έχει δεν μπορεί να αφαιρέσει από τη δράση της τον αναπαραγωγικό χαρακτήρα της αστικής ιδεολογίας.¹⁰ Ο Γκράμσι έχει σαφώς αφαιρέσει από αυτές τις ενώσεις τη δυνατότητα να υπηρετούν αξίες και σκοπούς που υπερβαίνουν αυτούς της αστικής τάξης, τη δυνατότητα, δηλαδή, της ιδεολογικής αυτονομίας. Μια τέτοια διαπίστωση

---

⁸ Στο ίδιο, σελ., 220.επ. Επιπλέον ο Γκράμσι αναφέρει: «Κυβέρνηση με τη συγκατάθεση των κυβερνωμένων, αλλά με την οργανωμένη συγκατάθεση, όχι τη γενική και αόριστη όπως βεβαιώνεται τη στιγμή των εκλογών: το κράτος έχει και ζητά τη συγκατάθεση, αλλά επίσης διαπαιδαγωγεί αυτήν τη συγκατάθεση με τους πολιτικούς και συνδικαλιστικούς συνδέσμους, που όμως είναι οργανισμοί ιδιωτικοί, αφημένοι στην ιδιωτική πρωτοβουλία της άρχουσας τάξης». Γκράμσι Αντόνιο, *Για τον Μακιαβέλι*, εκδ. Ηριδανός, σελ., 182.

⁹ Εξαιρετική σημασία για την ταύτιση συνολικά της κοινωνίας πολιτών με την αστική κοινωνία και το κράτος σε δεύτερο βαθμό, έχει το δοκίμιο του Γκράμσι «Ηγεμονία (κοινωνία των πολιτών) και διάκριση των εξουσιών». Γκράμσι Αντόνιο, *Για τον Μακιαβέλι*, ό.π., σ.σ.162-164.

¹⁰ Η εν λόγω διαπίστωση φαίνεται καλύτερα στο παρακάτω απόσπασμα: «Αλλά τι άλλο σημαίνει αυτό, παρά ότι λέγοντας “κράτος” πρέπει να εννοούμε πέρα από τον κυβερνητικό μηχανισμό, επίσης και τον “ιδιωτικό” μηχανισμό “ηγεμονίας” ή κοινωνίας των πολιτών». Στο ίδιο, σελ., 184.

είναι εμφανώς λανθασμένη αναλυμένη υπό την τρέχουσα κοινωνικο-πολιτική συγκυρία.¹¹

Ο ευρύτερος στόχος της γκραμισιανής φιλοσοφίας, εφόσον η κοινωνία πολιτών και οι οργανώσεις της έχουν ταυτιστεί με την ίδια την αστική κοινωνία και την ιδεολογική της ηγεμονία, είναι η οριοθέτηση των επαναστατικών σχεδίων μέσα από μια λογική σταδιακών μεταβάσεων. Η ίδια η κατάρρευση του καπιταλισμού από τις εσωτερικές του αντιφάσεις δεν φαίνεται να επαρκεί ως πράξη. Ο έλεγχος του αναπτυσσόμενου δυτικού κράτους δεν πρόκειται να προέλθει μέσα από την απλή κατάρρευσή του λόγω των εσωτερικών αντιφάσεων της καπιταλιστικής οικονομικής οργάνωσης. «Στη Ρωσία», όπως υποστηρίζει ο Γκράμσι, «το κράτος ήταν τα πάντα, η κοινωνία πολιτών ήταν πρωτόγονη και ευαίσθητη· στη Δύση, υπήρχε μια κανονική σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνίας πολιτών και όταν το κράτος έτρεμε αποκαλύπτονταν μεμιάς μια ισχυρή δομή της κοινωνίας πολιτών».¹² Γι' αυτό, ο προσανατολισμός της γκραμισιανής ανάλυσης στρέφεται πλέον προς «την οργάνωση και εκπαίδευση της συλλογικής βούλησης των μαζών, προετοιμάζοντάς τις για την επερχόμενη επανάσταση μέσα από τη διασπορά

---

¹¹ Ο Νίκος Μουζέλης και ο Γιώργος Παγουλάτος στο «Κοινωνία Πολιτών και Ιδιότητα του Πολίτη στη Μεταπολεμική Ελλάδα», εις, *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τ. 22, Δεκέμβριος 2003, υποστηρίζουν μια νέα αντίληψη για την κοινωνία πολιτών και τους φορείς της, που υπερβαίνει τις γκραμισιανές και μαρξιστικές αντιλήψεις οι οποίες την ταυτίζουν με την ίδια την αστική κοινωνία και την ιδεολογικο-πολιτική αναπαραγωγή της. Χρησιμοποιώντας αναλύσεις των Cohen, Arato, Alexander και Lockwood, τείνουν προς μια περιοριστική, μάλλον, παρά προς μια διασταλτική κατανόηση της σύγχρονης μορφής που λαμβάνει η κοινωνία πολιτών. Αυτό συνεπάγεται την ευρύτερη αυτονόμηση της από τον εντελώς ισοπεδωτικό και γενικό ορισμό στον οποίο υπάγονταν στη γκραμισιανή ανάλυση, καθώς και το διαχωρισμό της από την αστική και κυρίαρχη τάξη που προϋπέθετε η εν λόγω ανάλυση. Αντίθετα, ο Μουζέλης και ο Παγουλάτος, τοποθετούν τις λειτουργίες της στο πλαίσιο μιας προσπάθειας υπέρβασης της παραδοσιακής αλληλεγγύης στο όνομα μιας λογικής καθολικής ενσωμάτωσης στη φαντασιακή κοινότητα. Βλέπε, σελ., 6 επ.

¹² Gramsci Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, ό.π. σελ.,238.

νέων αξιών οι οποίες θα τους δώσουν μια κριτική εικόνα της τρέχουσας κατάστασής τους και θα γαλβανίσουν τη δράση τους.»¹³ Στο πλαίσιο αυτό, η γκραμισιανή προβληματική αναζητά τη συγκρότηση ενός «εναλλακτικού κράτους», μέσα από τη συγκρότηση μιας εναλλακτικής κοινωνίας πολιτών, δυνητικά επαναστατικών οργανισμών οι οποίοι θα φέρουν τις αξίες και τους στόχους της εργατικής τάξης και θα στοχεύουν στην αξιακή αναπαραγωγή και την ιδεολογική επικυριαρχία της εν λόγω τάξης. «Οι κομμουνιστές του Τορίνου», επισημαίνει ο Γκράμσι, «έθεσαν σε συγκεκριμένη βάση το ερώτημα της “ηγemonίας του προλεταριάτου”... Το προλεταριάτο μπορεί να γίνει η άρχουσα και κυρίαρχη τάξη, μόνο στο βαθμό που θα επιτύχει στη δημιουργία ενός συστήματος ταξικών συμμαχιών, το οποίο θα του επιτρέψει να κινητοποιήσει την πλειοψηφία του εργαζόμενου πληθυσμού ενάντια στον καπιταλισμό και το αστικό κράτος».¹⁴

Ο ρόλος της εσωτερικής εκπαίδευσης της εργατικής τάξης, ή της παραγωγής μιας νέας κουλτούρας που θα οδηγήσει με τη σειρά της στη συγκρότηση εναλλακτικών οργανισμών της αστικής κοινωνίας πολιτών, διαπερνάει το σύνολο των γκραμισιανών αναλύσεων και θέτει το ζήτημα του μηχανισμού αλλά και των φορέων παραγωγής αυτής της κουλτούρας. Ο Γκράμσι δεν φαίνεται να απαντάει με επάρκεια σ' αυτό το φαινομενικά οριακό θέμα. Ωστόσο, στο «Σοσιαλισμός και Κουλτούρα», συνεισφέρει με ορισμένες σκέψεις. «Το γεγονός είναι», τονίζει ο Γκράμσι, «πώς μόνο

---

¹³ Bellamy Richard, (ed.), «Pre-Prison Writings», *Gramsci Antonio*, Cambridge University Press, σ.σ. 14, 15.

¹⁴ Gramsci Antonio, *Selections from Political Writings 1921-1926*, Lawrence and Wishart, Λονδίνο, 1978, σελ., 443.

βαθμιαία, ένα στάδιο τη φορά, απέκτησε η ανθρωπότητα τη συνείδηση της δικής της αξίας... Και αυτή η συνείδηση σχηματίστηκε..... ως ένα αποτέλεσμα ενός ευφρούς αναστοχασμού, στην αρχή από μερικούς μόνο ανθρώπους και κατόπιν από μια ολόκληρη τάξη, πάνω στο γιατί ορισμένες συνθήκες υφίστανται και πως μπορούν καλύτερα να αντιστρέψουν τα δεδομένα της υποταγής, σε σημάδια επανάστασης και κοινωνικής ανασυγκρότησης...»¹⁵. Ο Bellamy¹⁶ υποστηρίζει πως η αναγνώριση της σημαντικής θέσης που κατέχει η συγκρότηση μιας νέας κουλτούρας, υπό το πρίσμα μιας σταδιακής μετάβασης στο «νέο κράτος», αποτελεί την υπέρβαση του μηχανιστικού καθορισμού της πολιτικής από την οικονομία. Είναι το σημείο στο οποίο ο Γκράμσι φαίνεται να διαφωνεί με τον επιστημονικό μαρξισμό και τον αυστηρό επικαθορισμό του λεγόμενου εποικοδομήματος από τη βάση. Προτάσσει μια ιδιόμορφη ιδέα αυτονομίας του πολιτικού από το οικονομικό, καθώς και την «σχετική αυτονομία της πολιτικής και ιδεολογικής δύναμης του κράτους από την οικονομική δομή».¹⁷ Για να πετύχει η επανάσταση δεν αρκεί μόνο η απλή ανάπτυξη των δυνάμεων του καπιταλισμού.

Στα τετράδια της φυλακής, ωστόσο, ο Γκράμσι δεν καταφέρνει να θέσει υπό ενιαίο και συνεκτικό τρόπο την πραγμάτευση του του κράτους και της κοινωνίας πολιτών. Στα πιο σημαντικά από τα κείμενά¹⁸ του που

---

¹⁵ Gramsci Antonio, *Selections from Political Writings 1910-1920*, Lawrence and Wishart, Λονδίνο, 1977, σ.σ. 10-13.

¹⁶ Bellamy Richard, ο.π., σελ., 15.

¹⁷ Στο ίδιο, σελ., 27. Επιπλέον, ο Bellamy παρουσιάζει μια συνοπτική αλλά ενδιαφέρουσα ιστορική αναδρομή της έννοιας της ηγεμονίας.

¹⁸ Τα κείμενα που σχετίζονται περισσότερο με το Κράτος και την Κοινωνία Πολιτών, βρίσκονται στη συλλογή κειμένων του Γκράμσι που έχει επιμεληθεί ο Hoare, στο κεφάλαιο II, υποκεφάλαιο 2. Πέραν της ευκολίας που προσφέρει μια τέτοια κατηγοριοποίηση, υπάρχει και μια περιληπτική και ιδιαίτερα επεξηγηματική εισαγωγή σε κάθε κεφάλαιο για τα ζητήματα

καταπάνονται με τα εν λόγω ζητήματα, φαίνεται πως ο λόγος του σχηματίζει αρκετές αντιθέσεις οι οποίες εγείρουν και πολλαπλά θέματα ερμηνείας ή καλύτερα, ορθής ερμηνείας των γκραμισιανών θέσεων.¹⁹ Ο Anderson σημειώνει χαρακτηριστικά: «Υπάρχει μια ταλάντευση μεταξύ τουλάχιστον τριών διαφορετικών “θέσεων” για το Κράτος στη Δύση».²⁰ Όπως τονίζει και ο Hoare, «το Κράτος ορίζεται σε άλλα κείμενα ως το άθροισμα της πολιτικής κοινωνίας και της κοινωνίας πολιτών και αλλού ξανά ως η ισορροπία μεταξύ της πολιτικής κοινωνίας και της κοινωνίας πολιτών. Εν τούτοις, σ’ ένα ακόμη κείμενο, ο Γκράμσι τονίζει πως στην πραγματικότητα, η κοινωνία πολιτών και το Κράτος είναι ένα και το αυτό».²¹ Οι εν λόγω αντιφάσεις που παρατηρούνται στο γκραμισιανό corpus είναι χαρακτηριστικές του ασοστηματικού και αποσπασματικού τρόπου που επιχειρείται η συγκρότηση του πολιτικού του επιχειρήματος. Ο Γκράμσι είναι κατά κύριο λόγο πολιτικό πρόσωπο και εστιάζει τη διανοητική του προσοχή στην επιτυχία της επανάστασης παρά στην συγκρότηση ενός ενιαίου, επεξεργασμένου και επιστημονικά άρτιου κειμένου θέσεων.

Εν γένει, πιστεύουμε ότι η διάσταση που δίνει ο Γκράμσι στην κοινωνία πολιτών είναι ανεπίκαιρη και ανεπαρκής για να εξηγήσει το σύγχρονο μοντέλο πολιτικής οργάνωσης αυτών των, ομολογουμένως, ιδιωτικών οργανώσεων, αλλά με γενικευμένους στόχους που υπερβαίνουν

που πραγματεύεται συνολικά ο Γκράμσι στα κείμενα της εκάστοτε συλλογής. Βλέπε, Gramsci Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, ό.π.

¹⁹ Για το ζήτημα των αντιθέσεων και της ασάφειας που προκαλούν οι γκραμισιανές θέσεις βλέπε, Gramsci Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, ό.π. σελ., 207 και Anderson Perry, ό.π.

²⁰ Anderson Perry, ό.π., σελ., 12.

²¹ Gramsci Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, ό.π. σελ., 208.

την απλή πρόσληψή τους ως φορέων ανάδειξης εγωιστικών ή ταξικών συμφερόντων. Στο βαθμό που οι εν λόγω οργανώσεις θέτουν στόχους μέσα από ανοιχτές διαδικασίες και στο βαθμό που ξεπερνούν την τοπικότητα και τα γεωγραφικά όρια του ίδιου του κράτους, συνήθως, είναι φορείς αξιών που υπερβαίνουν το εγωιστικό πλαίσιο αναφοράς της αγοράς και γενικεύουν, καθώς και διαχέουν τα οφέλη που προκύπτουν μέσα από τη δράση τους. Οι ενώσεις πολιτών, διαμεσολαβώντας το ειδικό στο γενικό, αποσκοπούν και πετυχαίνουν τον μετριασμό του εγωιστικού συμφέροντος μέσα από τη συνεργασία και την ανάπτυξη μιας ευρύτερης κοινωνικής συνείδησης, που προκύπτει από τις δράσεις που αναλαμβάνουν οι ίδιες οι οργανώσεις. Η θέση που θέλει την κοινωνία πολιτών απλό προϊόν της αστικής κοινωνίας, αποτελεί προφανώς παραγνώριση των στόχων της. Η συνεισφορά του Γκράμισι, παρότι είναι σημαντική στο βαθμό που αποσπά την κοινωνία των πολιτών από την ρομαντική και ενίοτε ανορθολογική διάσταση που της έχουν προσδώσει ορισμένες σύγχρονες αναλύσεις, που θέλουν αυτήν την ενδιάμεση σφαίρα να είναι τόπος γενίκευσης υψηλών αξιών, ωστόσο, πηγαίνει πολύ μακριά καθιστώντας την εν λόγω σφαίρα «ιδιοκτησιο-κεντρική».²² Η σύγχρονη κοινωνία πολιτών δεν αποτελεί απλώς έναν «χώρο στον οποίο ανταγωνιζόμενοι ιδιώτες αναζητούν ιδιωτικούς σκοπούς...αλλά έναν χώρο που υπερβαίνει τα άτομα και τις σχέσεις μεταξύ ατόμων προκειμένου να

---

²² Η «ιδιοκτησιο-κεντρική» θέση έχει βέβαια τις καταβολές της στο Μάρξ, ο οποίος διαπιστώνει πως η κοινωνία πολιτών αναπτύσσεται με την υπέρβαση της μεσαιωνικής κοινωνίας ως αστική κοινωνία. Βλέπε, Μάρξ Κάρλ, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, εκδ., Gutenberg, Αθήνα, 1994.

ενσωματώσει τη ζωή της κοινότητας ως ένα σύνολο».²³ Οι επιπτώσεις μιας τέτοιας ανάγνωσης έγιναν προφανείς από την έως τώρα ανάλυση της γκραμισιανής θέσης, καθώς και οι αντινομίες στις οποίες υποπίπτει σχεδόν αναγκαστικά. Οι γκραμισιανές επεξεργασίες είναι ιστορικά αλλά όχι διαχρονικά συνεπείς. Παρότι επέστρεψαν την ανάλυση της κοινωνίας πολιτών πίσω στο Χέγκελ και απομάκρυναν την κατανόηση της από το σφιχτό μαρξιστικό μανδύα, που την καθιστούσε ως την επιτομή της αστικής κουλτούρας, διακόπτοντας τη σύνδεση κοινωνίας πολιτών και οικονομίας, ωστόσο, η ανάλυσή του Γκράμισι παραμένει αποκλειστικά μεσοπολεμική, καθώς αφενός, ενσωματώνει μεγάλο κομμάτι του κοινωνικού στο δυνητικό περιεχόμενο της κοινωνίας πολιτών και αφετέρου το ταυτίζει με τη σφαίρα της ιδιοτέλειας και το εγωιστικό συμφέρον. Αυτό καθιστά τις οργανώσεις και τους θεσμούς της κοινωνίας πολιτών υπό ανατροπή, υπό κατάληψη και υπό διεκδίκηση από τη διαμορφούμενη κουλτούρα της εργατικής τάξης. Ωστόσο, στις αρχές πλέον του 21^{ου} αιώνα, είναι σαφές και ευδιάκριτο πως υφίσταται μια κοινωνική σφαίρα ανάπτυξης ατομικής και συλλογικής δράσης, τοκβελιανού²⁴ τύπου, η οποία είναι ξεχωριστή από το κράτος και την οικονομία και υπερβαίνει τις εγωιστικές βουλήσεις.

---

²³ Kumar Krishan "Civil society: an inquiry into the usefulness of an historical term", εις, *The British Journal of Sociology*, τ. 44, Σεπτέμβριος, 1993, σελ., 378.

²⁴ Η τοκβελιανή έννοια της Κοινωνίας Πολιτών έχει βρεθεί στο επίκεντρο των αναλύσεων την τελευταία δεκαετία, χωρίς ωστόσο να έχει ξεκαθαρίσει εντελώς το περιεχόμενό της. Η Keith Whittington συνοψίζοντας τις σχετικές αναλύσεις παραθέτει έναν περιεκτικό ορισμό: «Πυκνά δίκτυα κοινωνικής αλληλόδρασης θεωρούνται πως καλλιεργούν την εμπιστοσύνη και το κοινωνικό κεφάλαιο. Ο συγχρωτισμός μας με τους άλλους αυξάνει την προθυμία μας να βασιζόμαστε στους άλλους γενικά και να συμμετέχουμε σε συλλογικές προσπάθειες. Μια εύρωστη Κοινωνία Πολιτών αυξάνει την πολιτική συμμετοχή, βοηθάει στην ευημερία του πολίτη καθώς και στη διασφάλιση της κυβερνητικής αποτελεσματικότητας». Keith